

Dr hab., prof. nadzw. UWr i UO Józef Koredczuk
Uniwersytet Wrocławski, Polska

Poglądy Seweryna Wysłoucha na temat mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej

Wstęp

Seweryn Wysłouch, przed wojną wilnianin, po jej zakończeniu był twórcą wrocławskiego ośrodka historyczno-prawnego i wrocławskiej szkoły historii państwa i prawa¹. Jak zauważyła badaczka jego życia i twórczości Danuta Malicka, S. Wysłouch „nie był historykiem prawa w wąskim znaczeniu tego terminu. Owa inność przejawiała się zwłaszcza w szczególnym wyczuleniu autora na gospodarcze i społeczne tło badanych zjawisk”². Było to szczególnie widoczne w pracach S. Wysłoucha dotyczących problematyki mniejszości narodowych, której był wybitnym znawcą³. Po wojnie były to prace dotyczące mniejszości polskiej na Śląsku w okresie, gdy znajdował się on pod panowaniem niemieckim (głównie w XIX w.). Natomiast przed wojną ten naukowiec badał tematy dotyczące mniejszości narodowych na północno-wschodnich kresach II Rzeczypospolitej. W tym zakresie w ostatnim czasie ukazała się cenna praca S. Wysłoucha *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich* (Warszawa 2013), stanowiąca reedycję jej wydania sprzed wojny (Wilno 1939–1940). Ukazanie się tej pracy zostało dostrzeżone przez badaczy zajmujących się problematyką mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej, wywołując niekiedy żywą reakcję. Przykładem tego jest krytyczna recenzja książki autorstwa Jacka Jagusia, opublikowana w 2015 r. na forum wydawanego przez Instytut Studiów Międzynarodo-

¹ Koredczuk Józef, *Szkola Badań Historii Ustroju i Prawa*, „Wrocławskie Środowisko Akademickie. Twórcy i ich uczniowie”, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007, szp. 321–323.

² Malicka Danuta, *Uwagi do biografii Seweryna Wysłoucha*, Wysłouch Seweryn, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. XLI.

³ Na temat mniejszości narodowych opublikował on m.in.: *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, „Wilno i Ziemia Wileńska”, Wilno 1930; *Ziemia oszmiańska na rubieży dwu kultur*, Wilno 1932; *Polacy, Białorusini-katolicy na terenie Wileńszczyzny*, Warszawa 1938; *Świadomość narodowa ludności prawosławnej zamieszkującej wschodnie i północno-wschodnie powiaty Wileńszczyzny*, Warszawa 1939.

wych Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego czasopisma „Wschodnioznawstwo”⁴. To, że nie zgadzam się z Autorem tej recenzji, a także identyfikuję się z wrocławską szkołą historii państwa i prawa, stało się to dla mnie okazją do przedstawienia poglądów naukowych Seweryna Wysłoucha na temat mniejszości narodowych.

Chociaż wspomniana publikacja S. Wysłoucha powstała na zamówienie – można tak stwierdzić – władz państwowych II Rzeczypospolitej, ukazuje ona ciemne karty polskiej polityki wschodniej, szczególnie posunięcia kolejnych rządów, zarówno przedmajowych, jak i pomajowych⁵. Niezależnie od orientacji politycznej, o kolejnych rządach II Rzeczypospolitej w zakresie polityki wobec mniejszości narodowych można powiedzieć, że ciągle pozostawiała ona wiele do życzenia. Trudno zgodzić się z pojedynczymi opiniami kwestionującymi sens wydania tej książki zarówno przed wojną, jak i obecnie⁶. Jej wydanie spotkało się bowiem z zainteresowaniem nawet osób niezgadających się z S. Wysłouchem, nie mówiąc już o tych, którzy podzielają jego poglądy. Ma rację redaktor naukowy wydania książki S. Wysłoucha, Mikołaj Iwanow, twierdząc, że „gdyby została ona wydana w II Rzeczypospolitej, na pewno wywołałaby ogromne zainteresowanie. Była to być może „gorzka prawda”, ale wnioski w niej wysnute obalały wiele szeroko rozpowszechnionych mitów o Białorusinach i ich ruchu społecznym”⁷. Pomimo zawartej w książce krytycznej oceny polityki władz w stosunku do mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej, dysponujący od 1940 r. jedynym jej egzemplarzem Jerzy Giedroyc nie opublikował jej zaraz po wojnie, za życia S. Wysłoucha, by mu nie zaszkodzić, obawiając się, że ta praca może nie spodobać się także władzom komunistycznym⁸. Ostatecznie opublikowano ją dopiero 45 lat po śmierci autora.

⁴ Jaguś Jacek, Wysłouch Seweryn, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, pod red. nauk. Mikołaja Iwanowa, Bibliotheca Europae Orientalis, t. XLII fontes 3, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013 [Wilno 1939/4], „Wschodnioznawstwo” 2015, s. 391–417.

⁵ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLIV.

⁶ Jaguś Jacek, *op. cit.*, s. 417.

⁷ Iwanow Mikołaj, *Seweryn Wysłouch – założyciel polskiej białorusycystyki*, S. Wysłouch, „Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich”, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. XXXIII.

⁸ *Seweryna Wysłoucha gorzka prawda po latach*, Blog Mariusza Maszkiewicza; www.maszkiewicz.eu/blog/?p=1283 [dostęp: 12.11.2016].

Zanim przejdziemy do charakterystyki poglądów S. Wysłoucha na temat mniejszości białoruskiej, niezbędne jest chociażby krótkie przedstawienie jego postaci⁹. S. Wysłouch był przede wszystkim historykiem prawa¹⁰, absolwentem Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W 1927 r. został on zatrudniony na stanowisku asystenta w Katedrze Dawnego Prawa Polskiego, co uzasadniono zwiększoną liczbą studentów w grupach ćwiczeniowych, w których miał on prowadzić zajęcia z przedmiotów historyczno-prawnych. W 1934 r. został adiunktem w nowo powstałym w ramach Katedry Studium Historii Prawa Litewskiego. W 1937 r. habilitował się na podstawie rozprawy *Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI w.* i jeszcze w tym samym roku otrzymał *veniam legendi* historii prawa litewskiego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie¹¹. Od 1938 r. Studium zaczęło wydawać czasopismo „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego”, którego sekretarzem został S. Wysłouch¹². W roku akademickim 1938/1939 prowadził m.in. seminarium *Historia ustroju pogańskiej Litwy* i trzy proseminaria: *Źródła dawnego prawa polskiego*, *Dawny proces sądowy polski* i *Ustrój ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie porozbiorowej*¹³. Od roku akademickiego 1939/1940 miała także zacząć działalność Katedra Dawnego Prawa Litewskiego,

⁹ Szersze zapewne znajdzie się w rozprawie doktorskiej dotyczącej jego postaci przygotowywanej przez D. Malicką pod kierunkiem prof. M. Iwanowa na Uniwersytecie Opolskim; Malicki Jan, *Badania narodowościowe i sowietologiczne w II RP. Seweryn Wysłouch*, S. Wysłouch, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. X, przyp. 3.

¹⁰ Zainteresowania naukowe historią prawa S. Wysłoucha są znane nie tylko mi, ale także wszystkim osobom, które interesują się tą postacią. Z tych powodów pominąłem je w niniejszym artykule, a także fakt, że najczęściej dotyczyły one dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego i nie korelują chronologicznie z jego mniej znanymi zainteresowaniami nad mniejszością białoruską w II Rzeczypospolitej.

¹¹ Orzechowski Kazimierz, *Kronika. Seweryn Wysłouch 1900–1968*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, t. 20, z. 2, s. 191.

¹² Wcześniej zanim zaczęły ukazywać się „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego” prawie wszystkie swoje prace dotyczące dziejów ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego S. Wysłouch opublikował na łamach „Ateneum Wileńskiego” wydawanego przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie.

¹³ Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015, s. 68–69, 177 przyp. 8, 198, 201.

której kierownikiem miał zostać S. Wysłouch, ale wybuch wojny zniweczył te plany¹⁴.

Od 1930 r. S. Wysłouch był związany również z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie oraz z działającą od 1931 r. przy Instytucie Szkołą Nauk Politycznych¹⁵. To właśnie w ramach badań prowadzonych w Instytucie S. Wysłouch zajął się bliżej problematyką mniejszości narodowych, wchodząc początkowo w skład zespołu badawczego, który obejmował zagadnienia narodowościowe, a następnie obejmując kierownictwo referatu (działu specjalnego) mniejszości narodowych, w który zespół przekształcił się¹⁶. Drugą domeną badań prowadzonych przez S. Wysłoucha w Instytucie była polityka narodowościowa ZSRR, historia ustroju Europy Wschodniej oraz problematyka białoruska, w ich zakresie był on jednym z prekursorów sowietologii w polskiej nauce w okresie międzywojennym¹⁷. Od 1934 r. S. Wysłouch miał wykłady na temat mniejszości narodowych w Instytucie Badań Spraw Narodowościowych w Warszawie, w skład którego został wcielony wileński referat dotyczący mniejszości narodowych. S. Wysłouch został ponadto kierownikiem delegatury Instytutu Badań Spraw Narodowościowych w Wilnie.

Stosunek Seweryna Wysłoucha do mniejszości białoruskiej

Pomimo że problematyka białoruska w II Rzeczypospolitej nie była głównym przedmiotem zainteresowań naukowych S. Wysłoucha, to jednak losy mniejszości białoruskiej były mu szczególnie bliskie. Urodził się on w leżących na Białorusi Pirkowiczach, wśród ludności białoruskiej przeżył młodzięcze lata, zanim udał się na studia do Wilna. Był on, jak sam pisał o Polakach mieszkających na kresach północno-wschodnich, jednym z „tutejszych”. Miał on do mniejszości białoruskiej pozytywne nastawienie, podporządkowując mu niekiedy nawet

¹⁴ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLIII.

¹⁵ Tarkowski Mikołaj, *op. cit.*, s. 271–273.

¹⁶ Malicki Jan, *op. cit.*, s. XIII; Iwanow Mikołaj, *op. cit.*, s. XXIII.

¹⁷ Ilgiewicz Henryka, *Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2014, t. 13/14, s. 34. Por. także Malicka Danuta, *Zarys biografii Seweryna Wysłoucha ze szczególnym uwzględnieniem prac sowietologicznych*, „Nowy Prometeusz” 2013, nr 5, s. 95–111.

formułowane tezy naukowe, co stało się przyczyną stawianych mu zarzutów¹⁸.

Spotkał się także z zarzutami, że wiele jego stwierdzeń jest nieudokumentowanych. Po części jest to zarzut słuszny. Brak nieudokumentowania niektórych twierdzeń, po pierwsze, był następstwem jego stylu pisarskiego. Po drugie, uważał on za zbędne dokumentowanie pewnych faktów, które znał z autopsji, żył on bowiem wśród Białorusinów. Nawet po przeprowadzeniu się do Wilna, brał udział w ich życiu kulturalnym, towarzyskim i naukowym¹⁹.

Mimo to, że jego publikacje dotyczące mniejszości narodowych niekiedy wzbudzały kontrowersje, za każdym razem biorąc się za problematykę stosunków polsko-białoruskich, zdawał sobie doskonale sprawę, że była to nie tylko kwestia badawcza, ale mająca również wyjątkowo ważne znaczenie polityczne²⁰.

Cechą charakterystyczną świadczącą o stosunku S. Wysłoucha do mniejszości narodowych, było to, że pisząc o relacjach między mniejszościami narodowymi a większością polską, zawsze stawiał większe wymagania wobec swojej grupy, Polaków, niż wobec innych (np. uświadomionych Białorusinów)²¹.

Ważną rolę w badaniach S. Wysłoucha nad mniejszościami narodowymi odgrywały także badania nad ich świadomością narodową. Niektórzy, jak np. J. Jaguś (tylko na podstawie jednej jego pracy), kwestionowali jego ustalenia w tym zakresie, inni natomiast, D. Malicka czy G. Zackiewicz, podkreślali ich znaczenie²². Mniejszość białoruska w II Rzeczypospolitej według władz była mniejszością, która nie miała własnej świadomości narodowej, dlatego też stała się przedmiotem tak licznych ataków z ich strony. S. Wysłouch bardzo krytycznie oceniał polski nacjonalizm i tendencje polonizacyjne wobec ludności białoruskiej, uznawał tę

¹⁸ Jaguś Jacek, *op. cit.*, s. 393.

¹⁹ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLV.

²⁰ Malicki Jan, *op. cit.*, s. XVIII.

²¹ Jaguś Jacek, *op. cit.*, s. 404.

²² Zackiewicz Grzegorz, *Seweryn Wysłouch o problemie kształtowania się białoruskiej świadomości narodowej na ziemiach północno-wschodniej II Rzeczypospolitej*, „Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim”, pod red. Wojciecha Śleszyńskiego, Białystok 2007, s. 235–242.

politykę za błędną²³, mało skuteczną w warunkach postępującej białorusyzacji ludności wiejskiej. Był to pogląd sprzeczny z tym, co głosili przedstawiciele sanacyjnych władz rządowych, które w odniesieniu do Białorusinów, zwłaszcza w latach 30. XX w., wyrażały przekonanie o możliwości ich pełnej asymilacji²⁴.

Swoje uwagi dotyczące polityki władz polskich wobec mniejszości narodowych S. Wysłouch formułował głównie w latach 30. XX w., będąc już dojrzałym badaczem. Natomiast odnośnie do wcześniejszej polityki władz wobec tych mniejszości (przed 1926 r.) nie wypowiadał się, być może z tego powodu, że wtedy był jeszcze studentem.

S. Wysłouch wskazywał na doniosłe znaczenie współdziałania organów państwowych oraz „tutejszego” społeczeństwa polskiego w kwestii zbliżenia i pacyfikacji stosunków polsko-białoruskich. Dlatego też, jego zdaniem, wszelkie posunięcia władz państwowych, organów administracji państwowej, a zwłaszcza samorządowej winny były być przepojone dążeniem do kojarzenia elementów białoruskich z „tutejszymi” polskimi na zasadach pełnego równouprawnienia. Było to według niego możliwe, ponieważ „charaktery narodowe” Polaków i Białorusinów – mimo że stanowią one podstawowy czynnik kształtowania się odrębności narodowych – były sobie bardzo bliskie²⁵.

O jego stosunku do ludności białoruskiej świadczy także stosunek do młodej, rodzącej się w II Rzeczypospolitej, inteligencji białoruskiej działającej na wsi. S. Wysłouch podkreślał, że od właściwego lub niewłaściwego podejścia do niej władz zależą losy polityki państwowej wobec Białorusinów. Jako przykład błędnej polityki w tym zakresie podawał politykę oświatową prowadzoną na terenach województw wschodnich, gdzie na etaty nauczycieli w szkołach wiejskich, niekiedy zamieszkałych w całości przez ludność białoruską, powoływano „obcych”, Polaków²⁶.

²³ Aleksandra J. Leinwand, *Historiografia polska o propagandzie sowieckiej na białoruskich ziemiach II Rzeczypospolitej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 1998, t. XXXIII, s. 186.

²⁴ Radomski Grzegorz, *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2000, s. 29.

²⁵ Wysłouch Seweryn, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. 6–7.

²⁶ *Ibidem*, s. 105, 194–198.

Wyrazem świadomej odrębności narodowej ludności białoruskiej, według S. Wysłoucha, był jej język, odmienność wyznania, radykalizm społeczny oraz niechęć do władz i państwowości polskiej²⁷. Cechy te utrudniały ułożenie się stosunków między mniejszością białoruską w II Rzeczypospolitej a jej władzami, ale ich nie wykluczały, pod warunkiem zmiany polityki. W stosunkach między władzami państwowymi a ludnością białoruską odczuwano pewien pierwiastek obcości, który przebijał nawet wtedy, gdy stosunki te można było ocenić jako lojalne lub pozornie przychylnie²⁸.

Brak ściślejszego określenia kryteriów oceny „świadomości narodowej” Białorusinów był, według S. Wysłoucha, przyczyną „błędów wartościowania” zjawisk natury politycznej, ekonomicznej, społeczno-kulturalnej, dokonanych przez władze II Rzeczypospolitej. Dla Wysłoucha kwestie te, zarówno z punktu widzenia merytorycznego, jak i metodologicznego, stanowiły sprawę zasadniczej wagi. Do takich wniosków doszedł on, niestety, dopiero po II wojnie światowej, przy okazji badań nad sytuacją mniejszości narodowych na Śląsku do 1945 r.²⁹

Chociaż miarodajność badań prowadzonych przez S. Wysłoucha nad świadomością narodową Białorusinów budzi wątpliwości³⁰, to jednak należy stwierdzić, że trafnie ukazywały one pewne ogólniejsze tendencje w postawach ludności białoruskiej³¹.

Oczywiście nie wszystkie ustalenia czy twierdzenia S. Wysłoucha można uznać za słuszne, godne zaakceptowania bez oporów. Niektóre z nich są dyskusyjne, jak chociażby te, dotyczące zdolności ruchu narodowego białoruskiego do szybkiego rozwoju czy jego potencjału. W pełni urzeczywistniły się one dopiero po rozpadzie Związku Radzieckiego i powstaniu niezależnego państwa białoruskiego.

²⁷ *Ibidem*, s. 212.

²⁸ *Ibidem*, s. 222–223.

²⁹ Koredczuk Józef, *Powojenna działalność naukowa byłych wileńskich profesorów historii prawa: Iwo Jaworskiego i Seweryna Wysłoucha*, „Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. Rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, pod red. Przemysława. Dąbrowskiego, Dariusza Szpopera, Gdańsk–Olsztyn 2016, s. 214.

³⁰ Trudno byłoby chyba wskazać pracę, która by takich wątpliwości nie wzbudzała. Por. na ten temat Zackiewicz Grzegorz, *op. cit.*, s. 239–241.

³¹ Jurkiewicz Jan, *Nasze widzenie Białorusinów w XX wieku (do 1939 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 1995, R. XXVII, z. 2, s. 77.

Za dyskusyjny można uznać także pogląd S. Wysłoucha o wyższej świadomości narodowej tej części ludności białoruskiej, która była wyznania katolickiego. Głoszenie takich poglądów było dowodem akceptowania prowadzonej akcji klerykalizacji życia publicznego na terenach zamieszkałych przez tę ludność.

Ponieważ S. Wysłouch był nauczycielem akademickim, spora część jego ustaleń dotyczyła oświaty i szkolnictwa mniejszości narodowych. W tym zakresie wykazał on rozbieżność między hasłami głoszonymi przez władze polskie wobec Białorusinów a stosowaną praktyką. Wykazał on, że pomimo zmiany polityki asymilacji narodowościowej mniejszości narodowych, głoszonej przez Narodową Demokrację jako model asymilacji państwowej, popierany przez Józefa Piłsudskiego, wpłynęło to na zmianę nastawienia Białorusinów do państwa polskiego tylko w niewielkim stopniu. Polityka ta przewidywała także pewne pozytywne rozwiązania, z których jednak nie do końca zdawali oni sobie sprawę (np. hasło oderwania mniejszości narodowych od utopii bolszewickiej). Warto w tym miejscu przywołać znaną pracę S. Wysłoucha *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce* (Wilno 1933), w której jako pierwszy, w odróżnieniu od oficjalnej prasy, wskazał on na wartości programowe tej partii, czyniące ją atrakcyjną dla Białorusinów³².

Działo się tak być może dlatego, że polityka ta była prowadzona na podstawie Ustaw Kresowych z 1924 r. Jedną z nich była ustawa z dn. 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa (Dz.U. RP nr 79, poz. 766; tzw. *lex Grabski*), której art. 3 formalnie przewidywał możliwości rozwoju szkolnictwa białoruskiego, ale w rzeczywistości w latach 30. XX w., jak podaje S. Wysłouch, „państwowe szkolnictwo powszechne nastawione było obecnie na bezwzględną polonizację wsi, faworyzując metodę prowadzenia szkół *par excellence* polskich bez uwzględnienia języka miejscowego nawet jako dodatkowego”; gdzie nawet na terenach zamieszkałych wyłącznie przez ludność białoruską prowadzone były szkoły wyłącznie z polskim językiem nauczania i w których nauczał nauczyciel nieznający języka białoruskiego³³. Zwracał on również uwagę na niski poziom kształcenia w szkołach znajdujących

³² Gomółka Krystyna, *Stan badań nad dziejami Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w Polsce*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1996, z. 2(6), s. 99–100.

³³ Wysłouch Seweryn, *Stosunki...*, s. 161, 163.

się we wsiach zamieszkałych przez ludność białoruską. Ustawa ta zamiast pobudzić rozwój szkolnictwa wśród mniejszości narodowych, posłużyła praktycznie do likwidacji szkolnictwa mniejszości narodowych, wywołując opór z ich strony³⁴.

S. Wysłouch bronił się przed ideologizacją, upolitycznieniem badań, do swych prac w zasadzie nie wprowadzał żadnych pozanaukowych uwag, chyba że było to uzasadnione ich treścią. Pozostał tej zasadzie wierny także po wojnie. Do historii przeszedł epizod, kiedy to w 1952 r. cenzura z powodów politycznych zwróciła tom II „Studiów Śląskich”, S. Wysłouch jako redaktor tomu nakazał, by został on ponownie dopuszczony do druku, po uzupełnieniu go przez jednego ze współpracowników cytatami z dzieł klasyków marksizmu³⁵.

Na poglądy S. Wysłoucha dotyczące mniejszości narodowych miał wpływ fakt, że był on przede wszystkim historykiem prawa. Nawiązując do tego, warto zauważyć, że w ujęciu historycznym stosunek narodu, który w danym państwie stanowił większość, w odniesieniu do pozostałych mniejszości narodowych wyrażał się często w postaci nacjonalizmu. Ruch, który najczęściej powstawał na bazie upośledzenia, ucisku tychże mniejszości narodowych, był dla nich pożywką, na której wzrastał. Nieprzypadkowo nurty narodowo-radykalne najbardziej rosły w siłę na tych terenach, gdzie było najwięcej mniejszości narodowych. Prawdopodobnie ta znalazła między innymi potwierdzenie w sytuacji narodowościowej w Polsce na kresach północno-wschodnich w okresie międzywojennym.

Między innymi nie akceptując wspomnianych radykalnych haseł, S. Wysłouch wycofał się z Obozu Zjednoczenia Narodowego, do którego wstąpił w 1937 r. Wkrótce jednak, wskutek pogłębiających się rozbieżności jego zapatrywań na ideologię narodowościową Obozu, wycofał się z niego. Wprawdzie w sporze tym chodziło głównie o sprawę żydowską, ale stosunek do niej S. Wysłoucha świadczył wymownie o jego stosunku do mniejszości narodowych³⁶.

³⁴ Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 12.

³⁵ Koredeczuk Józef, *60-lecie powołania katedr historyczno-prawnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3015, Prawo t. CCCIII, Studia Historycznoprawne, Wrocław 2007, s. 30.

³⁶ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLVII.

Poparcie dla dążeń narodowościowych Białorusinów, jakiego udzielał im S. Wysłouch, niektórzy w Polsce międzywojennej rozpatrywali w kategoriach niemalże zdrady narodowej. Niewielu zauważyło, że to poparcie w rzeczywistości wynikało z głębokiego zrozumienia przez niego istoty konfliktów narodowościowych na kresach II Rzeczypospolitej³⁷.

Piszząc wspomnianą pracę i to na dodatek na zamówienie, S. Wysłouch, był po części „zakładnikiem” polityki władz II Rzeczypospolitej wobec mniejszości narodowych. Rozumiejąc ją bardziej niż inni, miał odwagę wytknąć błędy osobom, które ją prowadziły, potępiał stosowane w praktyce metody. Dotyczyło to szczególnie represji władz polskich wobec Białorusinów³⁸.

Mało kto, oprócz S. Wysłoucha, w II Rzeczypospolitej – poza samymi Białorusinami, co jest oczywiste – miał odwagę głosić pogląd, że pełnia praw obywatelskich dla Białorusinów jest w żywotnym interesie narodu polskiego i że odrodzoną Polskę można budować jedynie we współpracy z mniejszościami narodowymi, a nie zwalczając je. Już w 1933 r. dał on dowód swojego stosunku do mniejszości narodowych, publikując w piśmie „Włóczęga” głośny artykuł *Zaczarowane koło*, w którym stwierdził wprost: „Kto nie umie zdobyć się na szacunek i dobrą wolę w stosunku do Białorusina, Litwina, Żyda czy Ukraińca, ten nie ma prawa reprezentować państwa polskiego na terenach przez tę ludność zamieszkałą”³⁹. Między innymi jako publicysta „Kurier Wileńskiego” wielokrotnie występował w obronie mniejszości narodowych, w tym przede wszystkim w obronie tak bliskiej jego sercu ludności białoruskiej. Przekonywał też o konieczności przeprowadzenia gruntownych reform na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej i jak najszybszej zmiany polskiej polityki mniejszościowej⁴⁰.

Poglądy młodego S. Wysłoucha w kwestii jego stosunku do mniejszości narodowych ukształtowały się pod wpływem Stefana Ehrenkretza, który był jego „ojcem duchowym” w tym zakresie. W 1934 r. założył on Studium Historii Prawa Litewskiego, co miało zasadnicze

³⁷ Malicki Jan, *op. cit.*, s. XXV.

³⁸ Jaguś Jacek, *op. cit.*, s. 409–410.

³⁹ Kakareko Antoni, *O przywrócenie mitu państwowego: recepcja dziedzictwa jagiellońskiego w środowisku Klubu Włóczęgów Seniorów w Wilnie w latach trzydziestych XX wieku*, „Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur”, pod red. Romana Wapińskiego, cz. III, Ostaszewo Gdańskie 2002, s. 125.

⁴⁰ Malicka Danuta, *Zarys...*, s. 97.

znaczenie dla rozwoju badań białoruskich na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Najbliższymi współpracownikami S. Ehrenkreutzta w Studium byli S. Wysłouch i Alina Wawrzyńczykowa, która po wojnie pracowała przez jakiś czas na Uniwersytecie we Wrocławiu. Rola Studium nie ograniczała się do prowadzenia badań naukowych, w ramach jego działalności sporo uwagi poświęcano kwestii zabezpieczenia archiwaliów znajdujących się w rękach prywatnych. Warto przy okazji przypomnieć, że S. Ehrenkreutz działał nie tylko na niwie naukowej, lecz był także senatorem w II Rzeczypospolitej⁴¹.

S. Wysłouch doszedł do podobnych wniosków w pracy *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich* oraz w opracowaniu pt. *Świadomość narodowa ludności prawosławnej zamieszkującej wschodnie i północno-wschodnie powiaty Wileńszczyzny* (Warszawa 1939), które także miało charakter poufny. Potwierdził on w swoim opracowaniu, że polska administracja prowadziła działania na rzecz polonizacji ludności niepolskiej na terenach kresowych. Była to polityka świadomie prowadzona, jej efekty w rzeczywistości okazały się całkiem odmienne od zamierzonych⁴².

W badaniach nad stosunkami narodowościowymi w województwach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej dla S. Wysłoucha aspekt społeczny był niekiedy ważniejszy niż prawny. Nie dziwi to, chodziło przecież o żywych ludzi. Był to dla niego o tyle ważny aspekt, że Jerzy Giedroyc – jego przyjaciel, określał go, jako socjologa, a nie prawnika czy historyka. W trakcie swoich badań nad mniejszością białoruską stosował on głównie metody, którymi posługują się socjologowie. Nie było to zjawisko odosobnione w wileńskim ośrodku naukowym w okresie międzywojennym, gdzie wielu badaczy posługiwało się metodami charakterystycznymi dla socjologów. Wystarczy chociażby przypomnieć słynną ankietę nad sądowym wymiarem kary przeprowadzoną przez Bronisława Wróblewskiego i Witolda Świdę.

⁴¹ Szpoper Dariusz, *Pro memoria. Profesor Stefan Ehrenkreutz – w siedemdziesiątą rocznicę śmierci (1880–1945)*, „Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. Rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, pod red. Przemysława Dąbrowskiego i Dariusza Szpopera, Gdańsk–Olsztyn 2016, s. 43 i 45.

⁴² Srebrakowski Aleksander, *Struktura narodowościowa kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939*, „Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej”, pod red. Stanisława Ciesielskiego, Toruń 2003, s. 147.

Warto także przypomnieć, że tuż przed wybuchem II wojny światowej grupa badawcza skupiona w wileńskiej delegaturze Instytutu Badań Spraw Narodowościowych (powstałego w 1921 r. w Warszawie), kierowanej przez S. Wysłoucha, przystąpiła do pisania monografii poszczególnych powiatów województwa wileńskiego w ujęciu etnosocjologicznym (badania organizacji i instytucji społecznych ludów)⁴³.

S. Wysłouch podkreślał, że aby uzyskać właściwe wyniki badań, musi istnieć wspólna ideaowa każdego zespołu naukowego z badaną grupą. Odpowiedni klimat psychiczny miał decydujące znaczenie zwłaszcza w badaniach nad mniejszościami narodowymi. Jego występowanie ułatwiało osiągnięcie zamierzonych celów, brak zaś mógł być przyczyną podejmowanych poczynań naukowych. W przypadku ludności białoruskiej taki klimat wzajemnego zaufania udało się S. Wysłouchowi stworzyć.

Podsumowanie

W porównaniu z pracami S. Wysłoucha dotyczącymi historii ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego jego publikacje o mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej wypadają o wiele słabiej, co zostało zauważone przez recenzentów zarówno mu współczesnych, jak i dzisiejszych. Różniło je przede wszystkim podejście metodologiczne, w pierwszym przypadku charakterystyczne dla historyków prawa, w drugim zaś – w odniesieniu do mniejszości narodowych – socjologiczne. Z tego punktu widzenia, trzeba przyznać obiektywnie, najrzadziej patrzono na publikacje S. Wysłoucha dotyczące mniejszości narodowych.

Swoje przedwojenne badania dotyczące mniejszości narodowych S. Wysłouch wykorzystał po II wojnie światowej, podejmując pracę na Uniwersytecie Wrocławskim. Stało się tak, pomimo że został on zaangażowany do badania zupełnie innej problematyki narodowościowej, społecznej, gospodarczej, politycznej, prawnej i ustrojowej, jak sam mówił – do „Szląska”⁴⁴. Przed wojną patrzył na problematykę mniejszości białoruskiej z perspektywy większości narodowej, czyli polskiej, później natomiast, po wojnie, zaczął patrzeć na sprawy mniejszości polskiej na Śląsku

⁴³ Grott Olgierd, *Instytut Badań Spraw Narodowościowych i Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich w planowaniu polityki II Rzeczypospolitej Polskiej na kresach wschodnich*, Kraków 2013, s. 118.

⁴⁴ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLVIII.

przed 1945 r. tak, jakby był Białorusinem. Stosunek władz niemieckich do tej mniejszości i ich politykę wobec niej oceniał niejednokrotnie analogicznie, jak czynili to Białorusini w stosunku do polityki władz polskich w okresie II Rzeczypospolitej. W nawiązaniu do dawnych zainteresowań problematyką mniejszościową, w ramach różnych badań prowadzonych przez S. Wysłoucha we Wrocławiu nad dziejami Śląska, najbardziej interesował go problem ludności rodzimej na Dolnym Śląsku i Śląsku Opolskim przed 1945 r.

Doświadczenia przedwojennych badań nad ludnością białoruską pozwołyły S. Wysłouchowi na podjęcie po wojnie również badań makroanalizycznych nad prawami chłopów do ziemi na Śląsku pod koniec epoki feudalnej. Ludność białoruska była bowiem przede wszystkim ludnością chłopską.

Problemy polityki wobec mniejszości narodowych, łączące się często z problemami wyznaniowymi, są jednymi z najtrudniejszych do rozwiązania, z jakimi borykają się rządy współczesnych państw. Zdaniem niektórych badaczy, struktura narodowościowa II Rzeczypospolitej i wynikająca z niej polityka wobec mniejszości narodowych były jedną z głównych przyczyn słabości Polski w okresie międzywojennym⁴⁵. W innym aspekcie niż przed wojną, w II Rzeczypospolitej, występują one także obecnie, w III Rzeczypospolitej. Do dziś, jak zauważył S. Wysłouch w przywoływanym już artykule *Zaczarowane koło*, „kręcimy się w jakimś zaczarowanym kole, nie mogąc wydobyć się na prostą i tak zdawałoby się łatwą właściwą drogę postępowania (...), dookoła nas ścierają się wraże siły, wyzyskując na naszą niekorzyść każdy błąd lub niepomyślne posunięcie”. Wyrwanie się z tego „koła” było konieczne po to, by, jak wyraził się J. Giedroyc, wyrwać się z naszej, polskiej samobójczej polityki narodowościowej⁴⁶.

Bibliografia

- 1) Gomółka Krystyna, *Stan badań nad dziejami Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w Polsce*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 1996, z. 2(6), s. 98–104.
- 2) Grott Olgierd, Instytut Badań Spraw Narodowościowych i Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich w planowaniu polityki II Rzeczypospolitej Polskiej na kresach wschodnich, Kraków 2013.

⁴⁵ Werschler Iwo, *Stanowisko Tadeusza Hołówki wobec kwestii mniejszości słowiańskich w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1927)*, „Dzieje Najnowsze”, 1980, R. XII, z. 4, s. 41.

⁴⁶ Malicka Danuta, *Uwagi...*, s. XLVI; Malicki Jan, *op. cit.*, s. XV.

- 3) Ilgiewicz Henryka, *Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2014, t. 13/14, s. 30–47.
- 4) Iwanow Mikołaj, *Seweryn Wysłouch – założyciel polskiej białorusycystyki*, „Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich”, pod red. Seweryna Wysłoucha, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013.
- 5) Jaguś Jacek, *Seweryn Wysłouch, Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, pod red. nauk. Mikołaja Iwanowa, Bibliotheca Europae Orientalis, t. XLII fontes 3, *Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2013 [Wilno 1939/4], „Wschodnioznawstwo”, 2015, nr 1, s. 391–417.
- 6) Jurkiewicz Jan, *Nasze widzenie Białorusinów w XX wieku (do 1939 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 1995, R. XXVII, z. 2, s. 59–79.
- 7) Kakareko Antoni, *O przywrócenie mitu państwowego: recepcja dziedzictwa jagiełłońskiego w środowisku Klubu Włóczągów Seniorów w Wilnie w latach trzydziestych XX wieku*, „Polacy i sąsiedzi – dystanse i przenikanie kultur”, pod red. Romana Waipińskiego, cz. III, Ostaszewo Gdańskie 2002, s. 121–131.
- 8) Koredczuk Józef, *Powojenna działalność naukowa byłych wileńskich profesorów historii prawa: Iwo Jaworskiego i Seweryna Wysłoucha*, „Stefan Ehrenkretz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. Rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, pod red. Przemysława Dąbrowski i Dariusza Szpopera, Gdańsk–Olsztyn 2016, s. 209–221.
- 9) Koredczuk Józef, *60-lecie powołania katedr historyczno-prawnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3015, Prawo t. CCCIII, Studia Historycznoprawne, Wrocław 2007, s. 9–73.
- 10) Koredczuk Józef, *Szkoła Badań Historii Ustroju i Prawa*, „Wrocławskie Środowisko Akademickie. Twórcy i ich uczniowie”, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007, s. 313–327.
- 11) Leinwand Aleksandra J., *Historiografia polska o propagandzie sowieckiej na białoruskich ziemiach II Rzeczypospolitej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1998, t. XXXIII, s. 183–188.
- 12) Malicka Danuta, *Uwagi do biografii Seweryna Wysłoucha*, Wysłouch Seweryn, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. XXXVII–LXVIII.
- 13) Malicka Danuta, *Zarys biografii Seweryna Wysłoucha ze szczególnym uwzględnieniem prac sowietologicznych*, „Nowy Prometeusz”, 2013, nr 5, s. 95–111.
- 14) Malicki Jan, *Badania narodowościowe i sowietologiczne w II RP. Seweryn Wysłouch, Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013, s. IX–XIV.
- 15) Orzechowski Kazimierz, *Kronika. Seweryn Wysłouch 1900–1968*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, t. 20, z. 2, s. 191–194.
- 16) Radomski Grzegorz, *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, Toruń 2000.
- 17) *Seweryna Wysłoucha gorzka prawda po latach*, Blog Mariusza Maszkiewicza; www.maszkiewicz.eu/blog/?p=1283.
- 18) Srebrakowski Aleksander, *Struktura narodowościowa kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1931–1939*, „Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej”, pod red. Stanisława Ciesielskiego, Toruń 2003.

- 19) Szpopier Dariusz, *Pro memoria. Profesor Stefan Ehrenkreutz – w siedemdziesiątą rocznicę śmierci (1880–1945)*, „Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. Rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie”, pod red. Przemysława Dąbrowskiego i Dariusza Szpopera, Gdańsk–Olsztyn 2016, s. 29–53.
- 20) Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, Gdańsk 2015.
- 21) Torzecki Ryszard, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.
- 22) Werschler Iwo, *Stanowisko Tadeusza Hołówki wobec kwestii mniejszości słowiańskich w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1927)*, „Dzieje Najnowsze” 1980, R. XII, z. 4, s. 41–60.
- 23) Wysłouch Seweryn, *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, „Wilno i Ziemia Wileńska”, Wilno 1930, s. 250–261.
- 24) Wysłouch Seweryn, *Polacy, Białorusini-katolicy na terenie Wileńszczyzny*, Warszawa 1938.
- 25) Wysłouch Seweryn, *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*, [Wilno 1939/40] Warszawa 2013.
- 26) Wysłouch Seweryn, *Świadomość narodowa ludności prawosławnej zamieszkującej wschodnie i północno-wschodnie powiaty Wileńszczyzny*, Warszawa 1939.
- 27) Wysłouch Seweryn, *Ziemia oszmiańska na rubieży dwu kultur*, Wilno 1932.
- 28) Zackiewicz Grzegorz, *Seweryn Wysłouch o problemie kształtowania się białoruskiej świadomości narodowej na ziemiach północno-wschodniej II Rzeczypospolitej*, „Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim”, pod red. Wojciecha Śleszyńskiego, Białystok 2007, s. 255–257.

The views of Seweryn Wysłouch on the Byelorussian minority in the Second Republic of Poland

Summary

The author of this paper presents the views of Seweryn Wysłouch on the Byelorussian minority in the Second Republic of Poland. He makes a number of references to his pre-war methodical work entitled “*Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*”, by Seweryn Wysłouch. Many of his findings remain relevant up to these days. Despite the progress in research on the Byelorussian minority in the Second Republic of Poland, some of the Wysłouch’s findings proved exercising wrong policy towards national minorities in reference to the Byelorussians of interwar period in Poland.

S. Wysłouch attempts to present the state of the Byelorussian minority in the provinces of the north-east of the Second Republic of Poland. He also highlights the fact of being born and brought up in the Byelorussian minority until 1939. The experience gained before the war from research on national minorities by S. Wysłouch, proved to be invaluable, after the war, in the course of research into the situation of Poles in Silesia under German rule, until 1945.

Keywords: Byelorussian population, national minority, north-eastern provinces, Second Republic of Poland, Seweryn Wysłouch

Seweryno Wysloucho pažiūros apie baltarusių tautinę mažumą tarpukario Lenkijoje

Santrauka

Autorius aptaria Seweryno Wysloucho pažiūras į baltarusių tautinę mažumą tarpukario Lenkijoje, besiremdamas jo prieš Antrąjį pasaulinį karą išleistu darbu *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich* (liet. *Tautiniai santykiai rytinių vaivadijų teritorijoje*). Daug jo pastebėjimų, nepaisant tyrimų apie baltarusių tautinę mažumą tarpukario Lenkijoje gausos, tebeaktualūs. Kai kurie iš ankstesnių tyrimų rodė klaidingą įvairių Lenkijos vyriausybių politiką baltarusių tautinės mažumos atžvilgiu. S. Wyslouchas tuo tarpu ne tik stengėsi objektyviai parodyti baltarusių tautinės mažumos situaciją Lenkijos šiaurės rytų vaivadijose, bet ir perteikti savo palankumą šiai mažumai, tarp kurios atstovų jis gimė ir gyveno iki 1939 metų. Jo tarpukario laikotarpiu sukaupta patirtis apie baltarusių tautinę mažumą buvo itin vertinga pokario metais, jam nagrinėjant lenkų padėtį Silezijoje iki 1945 metų valdant Vokietijai.

Raktažodžiai: tarpukario Lenkija, baltarusiai, tautinė mažuma, Sewerynas Wyslouchas, Lenkijos šiaurės rytų vaivadijos

Poglądy Seweryna Wysloucha na temat mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej

Streszczenie

Autor w artykule przedstawia poglądy Seweryna Wysloucha na temat mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej, wykorzystując reedycję jego przedwojennej pracy *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*. Wiele jego ustaleń pomimo postępu badań nad mniejszością białoruską w II Rzeczypospolitej pozostało aktualnych do dziś. Niektóre spośród nich ukazują błędną wobec niej politykę kolejnych rządów w Polsce okresu międzywojennego. S. Wyslouch, oprócz próby obiektywnego ukazania sytuacji mniejszości białoruskiej na terenie województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, daje także wyraz swojego subiektywnego stosunku do tej mniejszości, wynikający z faktu urodzenia i zamieszkiwania wśród tej mniejszości do 1939 roku. Doświadczenia zdobyte przed wojną przy okazji badań nad mniejszościami narodowymi przez S. Wysloucha okazały się bezcenne po wojnie w trakcie badań nad sytuacją Polaków na Śląsku pod rządami niemieckimi do 1945 roku.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, ludność białoruska, mniejszość narodowa, Seweryn Wyslouch, województwa północno-wschodnie